

ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ НЕБАНКІВСЬКІ ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ – ПОТРЕБА ЧАСУ. ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Українська система розрахунків і платежів, створена на початку 90-х років, базувалася на внутрішніх положеннях і правилах і не мала законодавчої основи.

Платіжними системами, здебільшого, керує банківський сектор, надаючи поряд з веденням рахунків, обслуговуванням кредитів ще і платіжні послуги. Комерційний банківський сектор України наразі складається приблизно із 160 діючих банків. Окрім розрахунків між суб'єктами господарювання за взятими ними зобов'язаннями за придбані матеріали чи надані послуги, вони забезпечують платіжну дисципліну до бюджетів усіх рівнів, здійснюючи фінансові потоки забезпечують розподіл ресурсів у реальному секторі економіки. У сфері платіжних послуг в операціях фізичних осіб основним платіжним засобом все ще залишаються готівкові кошти, а кредитні перекази є головним платіжним інструментом переважно серед юридичних осіб.

Мета статті – розгляд проблем реформування, розвитку і вдосконалення платіжних систем.

Виклад основного матеріалу. За період становлення банківської системи України були розроблені та впроваджені банківські продукти та послуги для юридичних осіб і населення, які притаманні умовам ринкової економіки.

На сьогодні на банківському ринку України функціонують традиційні банківські платіжні системи, такі як система електронних міжбанківських переказів, внутрішньобанківські системи, система “клієнт-банк”, система масових платежів.

У центрі уваги перебуває система електронних міжбанківських переказів, діяльністю якої керує НБУ. Система електронних міжбанківських переказів Національного банку України (далі – СЕМП) є надійною та ефективною платіжною системою державного значення.

Одинадцять років успішної експлуатації СЕМП свідчать про її здатність забезпечити швидкий та безпечний переказ грошей між банківськими установами в межах України у строк від лічених хвилин до двох годин. СЕМП визначено як системно важливу платіжну

систему, оскільки це єдина платіжна система в Україні, якою користуються усі банки. Через СЕМП проходять всі міжбанківські платежі в Україні в національній валюті.

Зазначеною системою керують спеціальні структурні підрозділи Національного банку України – центральна та регіональні розрахункові палати. Регіональні розрахункові палати є структурними підрозділами територіальних управлінь Національного банку України. До їх основних функцій належить забезпечення функціонування електронних платіжних систем і впровадження нових платіжних технологій на регіональному рівні. Центральна розрахункова палата є підрозділом Національного банку України. Її основні функції – забезпечення функціонування загальнонаціональної системи електронних платежів та управління регіональними розрахунковими палатами.

До складу учасників СЕМП належать філії Національного банку України, комерційні банки, деякі філії комерційних банків і структурні підрозділи Державного казначейства України. Комерційні банки та їх філії, що беруть безпосередню участь в СЕМП, зобов'язані мати кореспондентські рахунки для здійснення міжбанківських переказів, а органи Державного казначейства України здійснюють платежі через єдиний казначейський рахунок з використанням внутрішньої платіжної системи.

Надійна платіжна система є запорукою збереження фінансової стабільності та підтримки економічного розвитку.

Комплексною програмою розвитку банківської системи України на 2003-2005 рр. визначено, що з метою забезпечення конкурентного середовища у фінансовому секторі, гармонійного співіснування банків та небанківських фінансових установ на основі рівності вимог до їх діяльності, розроблена правова основа для створення та функціонування небанківських фінансових установ.

Для зменшення залежності доходності банків від ризикованих операцій слід в подальшому більш активно розвивати та використовувати поширення позитивного досвіду зарплатних та пенсійних проектів на основі національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) та міжнародних платіжних карток, розширення переліку розрахунково-касових операцій, зокрема, для населення, в торговельній, побутовій та інших сферах обслуговування.

Національний банк України відіграє головну роль у встановленні нормативів та основних правил, якими керується робота банківської платіжної системи.

Згідно із Законом України “Про Національний банк України” Національний банк України виконує такі функції: визначає систему, порядок і форми платежів, створює, координує та контролює створення платіжних систем (п. 6, 7 ст. 7).

В умовах динамічного розвитку вітчизняного ринку фінансових послуг для задоволення потреб економіки та населення перед регуляторами поставлені завдання щодо підготовки відповідної нормативно-правової бази.

У світлі виконання таких завдань є прийнятий у 2001 році Закон України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” (далі – Закон), яким визначено загальні засади функціонування платіжних систем в Україні.

Цим Законом врегульовано загальні принципи побудови платіжної системи, її організаційну структуру, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, взаємовідносини між її членами та учасниками, загальну технологію роботи платіжної системи.

У розумінні Закону платіжна система – це сукупність організаційних форм, інструментів і процедур, які забезпечують переказ коштів, сукупність усіх взаємовідносин учасників системи, які виникають між ними при проведенні переказу коштів. Основними складовими платіжної системи є платіжна організація, члени платіжної системи та учасники системи.

У Законі наведені терміни та поняття, які вживаються в такому значенні:

- платіжна система – платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов’язковою функцією, що має виконувати платіжна система;
- внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України;
- платіжна організація – юридична особа, яка є власником або одержала право на використання товарного та інших знаків, що ідентифікують належність платіжних карток та інших платіжних інструментів до платіжної системи, і яка визначає правила роботи платіжної системи, а також виконує інші функції щодо забезпечення діяльності платіжної системи та відповідає відповідно до закону і договору;
- член платіжної системи – юридична особа, що на підставі належним чином оформленого права (отриманої ліцензії платіжної системи, укладеного з платіжною організацією платіжної системи

договору тощо) надає послуги учасникам платіжної системи щодо проведення переказу за допомогою цієї платіжної системи та відповідно до законодавства України має право надавати такі послуги в межах України;

- учасник платіжної системи – юридична або фізична особа – суб'єкт відносин, що виникають при проведенні переказу коштів, ініційованого за допомогою платіжного інструменту цієї платіжної системи.

Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система (п. 1.29 Закону). Переказ коштів – рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі (п. 1.24 Закону). Тому загальні правила проведення розрахунків в Україні, у тому числі відкриття та ведення рахунків фізичних і юридичних осіб, строки проведення грошових переказів, створення і впровадження платіжних інструментів, правовий статус електронних документів та електронного підпису, основні правила здійснення міжбанківських і внутрішньобанківських переказів коштів, відповідальність різних сторін, що беруть участь у роботі платіжних систем, захист інформації під час проведення переказу та наглядова функція Національного банку України, містяться у Законі.

Згідно з нормами Закону при здійсненні переказу коштів дозволяється використовувати будь-які форми безготівкових розрахунків. Тобто, Закон розширює можливості осіб, які бажають здійснити переказ, при виборі ними способів здійснення безготівкових розрахунків.

Створене законодавче поле щодо діяльності платіжної системи в Україні дозволяє на рівні законів врегулювати питання здійснення переказу коштів в межах України за допомогою як національної банківської системи, так і небанківських платіжних систем.

Відповідно до Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” в Україні можуть створюватися поряд з внутрішньодержавними банківськими платіжними системами внутрішньодержавні небанківські платіжні системи (далі – ВНПС).

ВНПС мають право здійснювати діяльність, пов'язану із переказом коштів, виключно після їх реєстрації в Національному банку України та отримання відповідного дозволу Національного банку України.

Порядок реєстрації та отримання ВНПС дозволу на здійснення діяльності, пов'язаної із переказом коштів, та відкликання цього дозволу визначається Національним банком України.

Законом встановлено, що членом ВНПС може бути банк, який має банківську ліцензію Національного банку України, а також

небанківська фінансова установа, що має ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів, і які уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи.

ВНПС забезпечують проведення переказу коштів за участю розрахункового банку. Функції розрахункового банку може виконувати банк, який має банківську ліцензію. Розрахунковий банк здійснює розрахунки між учасниками системи через рахунки, відкриті у розрахунковому банку, відповідно до укладених договорів та правил, визначених платіжною організацією.

Участь банків у статусі розрахункового банку дозволить їм знаходитися в єдиному платіжному просторі та зменшити свої витрати на підтримку страхових фондів та за операційні витрати, тим самим це дозволить обслуговувати населення, торговельні та комунальні підприємства за значно нижчими тарифами.

Доцільно зазначити, що для створення ВНПС характерні організаційні, технічні та технологічні аспекти побудови системи. Ознакою ВНПС є те, що платіжна організація повинна мати статус небанківської фінансової установи, що узгоджується з нормами Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”.

Платіжна організація виконуватиме такі функції:

- загальне керівництво роботою системи;
- визначення структури ВНПС та функції її учасників;
- визначення і розроблення загальних правил і нормативів;
- визначення схеми розрахунків;
- визначення платіжних інструментів;
- встановлення договірних відносин;
- цінова політика;
- моніторинг ризиків;
- вирішення спорів;
- визначення стратегії та напрямків розвитку системи;
- ліцензування учасників і технологічних партнерів;
- нагляд за дотриманням членами ВНПС правил системи;
- інші функції, пов’язані із забезпеченням роботи платіжної системи.

Створення ВНПС повинно базуватися на:

- добровільності – усі учасники вступають у систему на добровільній основі;
- взаємовигідності – система має бути комерційною і приносити прибуток її учасникам;

- мультивідкритості – система відкрита для членства у ній будь-якого із суб'єктів в Україні;
- траспарентності – можливості співробітництва з іншими платіжними системами;
- незалежності – від інших платіжних систем, але при цьому – сумісності з ними, суміщення технологій оброблення платіжних інструментів, об'єднання діючих проектів, доповнювати, розширювати сферу застосування на інші регіони;
- етапності – враховуючи масштабність поставленого завдання і її розвитку.

Правилами платіжної системи встановлюються організаційна структура платіжної системи, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, принцип виконання документів на переказ, відкликання документів на переказ, порядок вирішення спорів, управління ризиками в системі, система страхування, система захисту інформації, порядок проведення реконсиляції та інші положення, визначені платіжною організацією.

Правила ВНПС мають бути узгоджені з Національним банком України.

Крім того, що платіжна система держави повинна мати добре відпрацьовану правову основу, вона також має визначати правила і процедури, які дають учасникам фінансових ринків чітке уявлення про вплив системи на кожний із фінансових ризиків, які вони несуть в процесі своєї участі у системі, забезпечувати високий рівень безпеки і надійності операцій з переказу коштів.

В основу побудови ВНПС необхідно покласти принцип максимального використання існуючої, вже створеної українськими банками, підприємствами поштового зв'язку, органами Державного казначейства України, інфраструктури з надання послуг з переказу коштів, загальні правила взаємовідносин учасників цих платіжних систем та міжнародні стандарти.

При побудові ВНПС необхідно керуватися основними принципами здійснення операцій з переказу коштів. Для цього Національний банк України прийняв такі нормативно-правові акти: Інструкція про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, Положення про порядок реєстрації та надання дозволу внутрішньодержавним небанківським платіжним системам на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів, Положення про

порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківським фінансовим установам, Положення про порядок реєстрації договорів про членство або про участь у міжнародних платіжних системах, Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням, Положення про порядок надання небанківським фінансовим установам генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій та інші.

Оскільки Законом передбачено участь небанківських фінансових установ у міжнародних платіжних системах, то ВНПС має бути логічним і технічним об'єднанням внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем, що функціонують в Україні та враховувати інтереси держави, споживачів та надавачів послуг.

В умовах постійної трансформації економіки, забезпечуючи здорове конкурентне середовище фінансових установ на ринку фінансових послуг шляхом поширення безготівкових розрахунків, у тому числі із застосуванням спеціальних платіжних засобів, наближення цих послуг до споживачів, враховуючи соціально-політичні, правові, економічні, науково-технічні та організаційні основи, взаємодія ВНПС з уже функціонуючими в Україні платіжними системами має здійснюватися в узгодженій їх адаптації до світових вимог та стандартів.

Держава має стимулювати відповідність функціонування внутрішньодержавних систем міжнародним стандартам (включаючи операційні правила, технічні вимоги до систем, специфікації, правила та технології захисту інформації).

Внутрішньодержавним (в тому числі тим, що є системоутворюючими або перебувають у власності держави) та міжнародним платіжним системам, що діють в Україні, повинні гарантуватися рівні умови функціонування та провадження діяльності, а громадянам – вільний вибір платіжних систем як внутрішньодержавних, так і міжнародних платіжних систем.

Процес переходу повинен відбуватися поступово, з мінімізацією втрат для українських банків, торговців, населення та інших сфер суспільства, позитивно впливаючи на економіку країни.

Процес впровадження ВНПС можна розділити на такі етапи:

- методологічне забезпечення, удосконалення нормативної бази;
- реєстрація та ліцензування;
- регулювання діяльності;
- нагляд та контроль за діяльністю;
- розвиток та вдосконалення платіжних систем.

Успіх впровадження та розвитку ВНПС, у першу чергу, залежить від врахування інтересів усіх учасників цієї системи та фінансового ринку в цілому.

Основними учасниками української платіжної системи, безумовно, є комерційні банки. На сьогодні більша частина їх є членами міжнародних платіжних систем (принципованими, асоційованими) або агентами цих членів. Деякі банки мають свої локальні системи або є членами міжбанківських внутрішньодержавних платіжних систем, національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) і зацікавлені у збереженні своїх уже вкладених інвестицій.

Водночас, ми маємо унікальну можливість розвитку небанківських фінансових установ, скористатися напрацюваннями для побудови української платіжної системи та тісної її інтеграції з міжнародними платіжними системами.

Розуміння тенденцій розвитку платіжних систем Європи сприяє в роботі над побудовою української платіжної системи.

У процесі реформування системи платежів України впроваджуються нові стандарти створення та функціонування платіжних систем.

Висновки. Отже, ця проблема потребує дослідження. Структура дослідження полягає у визначенні ступеня дотримання основних принципів, встановлених Базельським комітетом з питань систем розрахунків і платежів (КСРП) для системно важливих платіжних систем, де сферу застосування стандартів було поширено на всі платіжні системи, незалежно від їх організаційної структури, а також у висуненні рекомендацій щодо можливих напрямів подальшого розвитку цієї сфери.

Для цього доцільно визначити пріоритети функціонування ВНПС, дослідити ринок фінансових послуг. Дослідження необхідно провести як на теоретичному, так і на практичному рівнях, шляхом визначення та розподілу повноважень між інституційними та ринковими структурами, обговорення регулятивних аспектів, пов'язаних з ризиками, шляхом організації соціологічних досліджень у суспільстві, анкетування та у співбесідах, висвітлення у засобах масової інформації.

Список літератури

1. Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2003-2005 рр.
2. Основні показники діяльності банків України на 01.09.2005 // Вісник НБУ. – 2005. – № 10. – С. 69.
3. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України // ВВР. – 2001. – № 29. – С. 137.

4. Сторінка НБУ в Інтернеті //www.bank.gov.ua.
5. Ющенко В.А. та ін. Платіжні системи. – Київ, 1998.
Отримано 20.12.2005

Чмелик, Г.В. Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи - потреба часу. Правові аспекти. [Текст] / Г.В. Чмелик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. - Суми: УАБС НБУ, 2005. - Вип. 14.- С. 309-317.